

Железко А.Н. Владимир Щербина – исследователь киевской старины

В статье исследуется научное наследие В. Щербина, посвященное изучению истории г. Киева и его окрестностей, а также факторы, которые повлияли на формирование его научных взглядов.

Ключевые слова: Владимир Щербина, Киев, Киевщина, киевоведение, лавра, Стрелецкая и Рейтарская улицы, Шулявка, музей.

Zhelezko A.M. Volodymyr Shcherbyna as a researcher of the Kyiv antiquity

The scientific heritage of V. Shcherbyna, devoted to the study of history of Kyiv and the factors that influenced on the formation of his scientific views are examined in this article.

Key words: Volodymyr Shcherbyna, Kyiv, Kyiv region, the study of Kyiv, Laura, Strilet-ska Street, Reyatarska Street, Shulyavka, museum.

Подано до друку: 09.04.2012 р.

УДК 351.853(477.73)«1918/1920»(092)

І.О. СТАРЕНЬКИЙ

Пам'яткоохоронна діяльність П.В. Клименка на Поділлі у 1918–1920 роках

У статті розглядається пам'яткоохоронна діяльність Пилипа Васильовича Клименка на Поділлі, його участь у діяльності пам'яткоохоронних організацій, роль у збереженні архівної спадщини.

Ключові слова: охорона пам'яток, Поділля, П.В. Клименко, Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва, Українська революція.

В умовах руйнації та необдумані перебудови історико-культурних пам'яток, актуальною є проблема вивчення пам'яткоохоронного руху для використання його кращих надбань на сучасному періоді розвитку країни. Повною мірою це стосується й території Поділля. Активну пам'яткоохоронну діяльність на Поділлі розгорнув Пилип Васильович Клименко.

Певні аспекти досліджуваної проблеми вивчали О.О. Нестуля [1], М.Б. Петров [2], В.П. Ляхоцький [3], І. Дивний [4], І. Матяш [5] і інші. Проте, досі питання залишається недостатньо вивченим.

Пилип Васильович Клименко прибув до Кам'янець-Подільського в 1918 р. 30 грудня 1918 р. його було призначено екстраординарним професором Кам'янець-Подільського державного українського університету (далі – КПДУУ) на кафедрі історії [6]. Згідно протоколу комісії з розподілу професорів за розрядами 23 травня 1919 р., він займав посаду декана історико-філологічного факультету, на яку був призначений ректором Іваном Івановичем Огієнком 5 лютого того ж року [7].

Після свого приїзду до міста над Смотричем П.В. Клименко розпочинає активну пам'яткоохоронну роботу. Вже в 1919 р. за ініціативою Пилипа Клименка та ректора КПДУУ Івана Огієнка було створено Архівну комісію, обов'язком якої було фахове упорядкування архівів університету, а також установ Кам'янець-Подільського та Поділля, започаткувавши таким чином збереження архівних фондів і колекцій, які залишилися без власників. До цієї складу комісії, крім П.В. Клименка, входили також Ю.Й. Сіцінський, П.Г. Клепатський, Л.Б. Б'ялковський, О.З. Неселовський та інші [8].

Уже 13 травня 1919 р. Архівна комісія звернулася із заявою до Ради професорів КПДУУ, в якій обгрунтовувалася необхідність звернення до Кам'янець-Подільського Революційного комітету з проханням про передачу архіву Жандармського управління та «Наукового архіву Кам'янець-Подільського окружного суду» [9]. У документі також вказувалося, що архіви ці потрібні для «закладання учебного архіву при Кам'янець-Подільським Державнім Українським Університеті з метою досліджування громадянського руху на Україні в ХІХ столітті» [10].

31 липня 1919 р. відбулося засідання Архівної комісії, на якому було «складено текст проти нищення архівів» і призначено наступне засідання на 4 серпня [11]. Цього дня на засіданні Комісії було висловлено думку, «щоби не допустити цього (знищення архівних документів – *авт.*), потрібно негайно заборонити безоглядне нищення або продаж архівів. Разом з тим, визначається необхідним упорядкувати архівну справу так, аби догляд і збереження архівів на певній території доручалися постійній комісії, в склад якої входили-би знавці архівного діла та археографії» [12]. Таким комісіям надавалося право відбирати цінні для науки матеріали з архівів різних установ і передавати їх до архівосховищ. На засіданні було заслухано доповіді Юхима Сіцінського та Леона Б'ялковського про архівну справу в Росії та Західній Європі. На основі доповідей Комісія виробила звернення до товариша міністра народної освіти Н.Я. Григорієва та проекту закону «Про державну охорону пам'яток старовини і мистецтва», одним з ініціаторів якого був Пилип Клименко. Цим законопроектом передбачалося заснування губернських архівних комісій, вилучення з крамниць міста поданих на продаж документів із подальшим розслідуванням і визначенням їх походження та місця зберігання, підготовки архіваріусів шляхом створення вищої археографічної школи на зразок французької «Ecole des chartes» [13].

8 серпня 1919 р. до Міністерства народної освіти було надіслано витяги з протоколів із проханням «вжити можливих заходів щодо упорядкування охорони пам'яток старовини» [14].

13 серпня 1919 р. під впливом пам'яткоохоронців, зокрема і П.В. Клименка, було видано обіжник до всіх підлеглих установ Міністерства народної освіти й

органів місцевої влади, в якому зазначалося: «В ці тяжкі часи руїни, яка проводиться більшовицькими бандитами та їх прихильниками, гинуть національні скарби нашої науки і культури, а саме: книгозбірні, архіви, музеї, колекції старовини і т.п. Ці матеріали переховуються в церквах, костьолах, державних та громадських установах та маєтках приватних власників і тому більшовики, ніби борючись з «буржуями», а в дійсності грабують, нищать ці незвичайної наукової вартості національні скарби» [15]. Щоб зберегти старожитності від нищення, пропонувалося:

1) вжити всіх заходів для збереження «національних цінностей, які перебувають у небезпеці», повідомляючи кожен раз про вжиті заходи Міністерству народної освіти;

2) роз'яснювати як громадянам, так і козакам Української армії про «шкоду, яка робиться національному добробуту Держави нищенням бібліотек і архівів»;

3) у випадку небезпеки, яка загрожує тим чи іншим архівам, музеям, колекціям і бібліотекам, негайно повідомляти Міністерство народної освіти [16].

19 серпня 1919 р. Міністерство народної освіти звернулося до П.В. Клименка з пропозицією очолити Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва. Отримавши схвальну відповідь, наказом міністерства №122 від 20 серпня 1919 року його було затверджено на посаді [17].

Цього ж дня наказом Міністерства народної освіти на допомогу П.В. Клименку тимчасово фахівцем відділу було призначено завідуючого художньо-промисловою школою (15 березня 1919 р. Кам'янець-Подільську художньо-ремісничу учбову майстерню було перетворено в художньо-промислову школу ім. Т. Г. Шевченка [18]) Володимира Гагенмейстера [19].

21 серпня 1919 р. наказом Міністерства народної освіти Пилипу Клименку доручалося: «1) негайно одібрати архівні матеріали і листування Подільського жандармського управління, які були взяті Комісією з п. Дороновичем на чолі, складеною в початку революції для розбору матеріалів згаданого управління. 2) Урядовець особливих доручень при т. Міністру народної освіти д. Еліян тимчасово прикомандировується в розпорядження виконуючого обов'язки Голови Відділу охорони пам'яток старовини проф. П. Клименка для прийому від Комісії по розбору матеріалів архіву Жандармського управління і всіх справ згаданого управління» [20]. Цікаво, що під документом стоять підписи Н.Я. Григорієва та самого П.В. Клименка.

Наступного дня на сторінках газети «Україна» з'явився лист до Голови Ради народних міністрів, Трудового конгресу, Міністерства народної освіти, підписаний доктором Йосипом Пеленським, головою архівно-музейного відділу Подільської губернської народної управи, членом Ради Подільського товариства охорони культурно-історичних пам'яток Ю. Александровича, віце-директора

Державного військово-історичного музею М. Обідного, приват-доцентів КПДУУ Ю.Й. Сіцинського, Л.Б. Б'ялковського й іншими, де наголошувалося на необхідності створити мережу державних архівів і через них за допомоги місцевих органів влади організувати охорону пам'яток. Особливо наголошувалося на необхідності терміново вжити заходів щодо охорони архівів усіх релігійних конфесій, у яких зберігалися найбільш цінні документи. Керівництво цією роботою пропонувалося передати Головному управлінню мистецтв і національної культури, яке б серед перших заходів мало організувати фахові експедиції, що збирали б розробовані в ході селянських виступів та військових дій пам'ятки з палаців і церков [21].

29 серпня 1919 року за ініціативою Пилипа Клименка Міністерство внутрішніх справ направило до місцевих органів влади розпорядження, згідно якого їм доручалося здійснювати догляд і захист пам'яток «від знищення, псування і продавання». Наступного дня циркулярним розпорядженням, підписаним П.І. Холодним і П.В. Клименком, «взяти під свій догляд всі пам'ятки старовини та мистецтва, охороняти їх від знищення, псування й продавання в руки скупщиків для вивозу за кордон» зобов'язувалися також губернські та повітові комісари народної освіти [22]. Незабаром міністерство направило на місця розроблений П.В. Клименком обіжник, у якому губернським і повітовим комісарам надавалися додаткові роз'яснення й інструкції щодо пам'яткоохоронних заходів, які вони мали терміново вжити. Зокрема, пропонувалося «через учителів оповістити населення, що всі старовинні речі: картини, книжки, документи, посуд мають велику цінність і повинні зберігатися, доки їх не викупить держава». Розуміючи, що на місцях нерідко не було спеціалістів, які б могли визначити історико-мистецьку цінність речей, П.В. Клименко як вихід у такій ситуації розглядав практику виїзду до віддалених районів експертів Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва [23].

30 серпня 1919 р. наказом Міністерства народної освіти за № 9 було створено Архівну комісію в складі Головного управління мистецтв та національної культури.

Для вироблення інструкції по охороні пам'яток старовини й мистецтва і керування справами охорони архівів, музеїв і великих збірок старовинних речей, наказує утворити Архівну комісію при міністерстві народної освіти з оплатою згідно коштів державним асигнуванням під головуванням професора Клименка в складі слідуючих осіб: професор д-р Йосип Пеленський, приват-доцент прот. Євфим Сіцинський, прив. доцент Леон Бялковський, юрисконсул міністерства народної освіти М. Альтер, представник Губерніальної народної управи, представник міської управи, представники міністерства юстиції, внутрішніх справ, земельних справ, преси й інформації, народного господарства, військового міністерства, проф. Боберського, д-ра Кревецького, Мих[айла] Гаврилка, д-ра Осипа Назарука [24].

Ці ж представники також увійшли до складу Комісії зі створення статути Національного архіву в Києві [25].

Архівна комісія внесла на розгляд Міністерства народної освіти для подання Урядові проект Закону України «Про державну охорону пам'яток старовини й мистецтва» з пояснювальною запискою до нього, проекти Ради народних міністрів:

- а) про заснування губернських архівних комісій;
- б) про вилучення з крамниць м. Кам'янець поданих на продаж документів з подальшим розслідуванням і визначенням їх походження та місця зберігання;
- в) про розробку статуту архіву тощо [26].

У Головному управлінні мистецтв і національної культури обговорювалися положення законопроекту УНР «Про державну охорону пам'яток старовини й мистецтва», яким вперше закладався правовий фундамент державного опікування національними пам'ятками.

1. Пам'ятки старовини й мистецтва на Україні: архітектурні, археологічні, архівальні, бібліотечні, музейні, побутові та всі інші, маючі культурно-історичну цінність і значіння, знаходяться під охороною й доглядом Держави.

2. Забороняється нищити й псувати всі зазначені в п. 1 пам'ятки, а також затаювати, вивозити або пробувати вивезти за кордон всі окремі речі і збірки культурно-історичного значіння, а саме: архівальні матеріали, археологічні і нумізматичні речі, рідкі книжки, картини, гравюри <...>

3. Винні в порушенні п. 2 караються грошовою виплатою в скарб від 2000 до 200000 гривень, ув'язненням в тюрми на строк від 4 місяців до 2 років і конфіскацією в державну власність речей вивозу [27].

30 серпня 1919 р. фахівцем VI класу Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва було призначено колишнього вчителя латинської мови Кам'янець-Подільської чоловічої гімназії С.С. Дложевського [28]. Він мав допомогти П.В. Клименку ревізувати архів і бібліотеку Губернського статистичного комітету та виробити умови їх передачі КПДУУ [29]. Цього ж дня до Подільського губернського комісара було надіслано прохання зробити розпорядження про передачі бібліотеки Губернського статистичного комітету КПДУУ [30].

У вересні 1919 р. Петро Холодний та Пилип Клименко звернулися до міністра ісповідань Івана Огієнка з листом, у якому просили його «зробити розпорядження, щоб пани-отці оповістили населення про заховання всяких книжок, документів, картин та інших старовинних речей, які мають велику цінність та узагалі вживали всякі законні заходи щодо охорони культурно-історичних пам'яток у залишених панських маєтках або розграбованих селянами» [31]. У відповідь на звернення 3 жовтня 1919 р. згідно розпорядження міністра ісповідань до духовних консисторій був направлений циркуляр, в якому пропонувалося «зробити через благочинних розпорядження місцевому духовенству, аби ним було вжито заходів щодо старовинних речей і взагалі культурно-історич-

них пам'яток у залишених панських маєтках або ж пограбованих селянами; між іншим пропонувати духовенству звернутися до селянства з відозвою про заохочення в цілості всяких книжок, картин, документів і т.ін.» [32].

Великим досягненням пам'яткоохоронців, у т.ч. й П.В. Клименка, було видання журналу «Українська старовина». Ідею О. Грушевського розпочати випуск друкованого органу Бібліотечно-архівного відділу Генерального секретаріату справ освітніх (який він очолив з часу заснування) – журналу «Пам'ятки», не реалізовану свого часу через несприятливі обставини, втілили в життя кам'янецькі шанувальники пам'яток старовини і мистецтва, архівісти-науковці. Не отримавши коштів від Уряду УНР, члени Архівної комісії змогли переконати у важливості запланованої акції провідників ЗУНР й отримали необхідне фінансування [33].

Одночасно, за ініціативою Пилипа Клименка почалося активне збереження архівів і бібліотек ліквідованих установ та покинутих шляхетських маєтків шляхом їх передачі освітнім закладам, головним чином КПДУУ.

10 вересня 1919 р. П.В. Клименко заборонив доступ до жандармського архіву, який був реквізований і неописаний і який тимчасово знаходився в помешканні громадської бібліотеки [34].

19 вересня наказом Пилипа Клименка передбачалося «архіви скасованих установ, а саме дворянського депутатського зібрання, жандармського управління, губернiального статистичного комітету при губернiальному правлінні, а також бібліотеки цих установ передати до Кам'янець-Подільського державного українського університету» [35].

Що стосується жандармського архіву, то про його передачу КПДУУ прохав також Розпорядчий комітет Кам'янець-Подільської громадської бібліотеки, адже на час там не було пристосованих приміщень [36].

Коли надійшло повідомлення, що в с. Чернятин біля м. Жмеринки в замку кн. Львова є не розграбована бібліотека (5000 томів), то Пилип Клименко видав наказ начальнику штабу Наддніпрянської Дієвої армії отаману Сінклеру перевезти цю бібліотеку до Жмеринської гімназії [37].

Після ревізії будинку архіву Губернського правління в Кам'янці-Подільському на вулиці Довгій, його стан було визнано незадовільним і порушено питання про передачу архіву КПДУУ або ж ремонту наявного приміщення [38]. В акті обстеження будівлі вказувалося, що «завдяки нерівномірній осадці будинку, не маючого фундаменту, одна стіна розкололась від верху до низу наскрізь, ринви для стікання води поповані і вода руйнує стіни, покрівля в деяких місцях протікає. Зважаючи на те, що зазначений будинок має архітектурну цінність пам'ятки будівництва кам'яного кінця XVIII століття, а

також що розвалення його загрожує цінному архіву бувшого Губерніального правління, зазначений будинок потрібно негайно полагодити: прибудувати до стін два контрфорси і ринви для стоку води на місце старих приробити» [39].

П.В. Клименко звертався до І.І. Огієнка, який на той час обіймав посаду Головноуповноваженого Уряду УНР на Поділлі, наголошуючи на необхідності «всі архіви та архівні матеріали, перебуваючі в найбільш загрожуючому стані перевезти до архіву б. Губерніального правління, а військові архіви – до Кам'янецької фортеці» [40]. Невдовзі було видано розпорядження перевезти архів Подільського губернатора та його канцелярії до будинку архіву колишнього Губернського правління, виділивши на ці потреби необхідні кошти [41]. Відділ охорони пам'яток старовини та мистецтва провів обстеження наявних там документів і знову звернувся до Івана Огієнка. В листі наголошувалося на необхідності проведення ремонтних робіт, які частково можна було профінансувати за рахунок продажу статистичних матеріалів перепису 1897 р., «уже використаних і визнаних комісією за науково безвартісними». Продаж 400 пудів документів мав дати 20000–40000 крб. для ремонту даху й стін. Зазначалося також, що ця акція до певної міри призупинить і «потаємне купування науковочінних матеріалів, якому спричиняється головне паперовий голод» [42].

Велике занепокоєння в пам'ятоохоронців, зокрема і Пилипа Клименка, викликав той факт, що в «жидівських крамницях м. Кам'янець з'явилося багато науково цінних документів». Як виявилось, колишній архіваріус Губернського правління продав понад 800 пудів актових книг [43].

Отже, велику роль у збереженні історико-культурної спадщини на Поділлі відіграв екстраординарний професор Кам'янець-Подільського державного українського університету, голова Відділу охорони пам'яток старовини та мистецтва Пилип Васильович Клименко. Відразу після свого приїзду наприкінці 1918 р. до Кам'янця-Подільського він поринув у справи збереження старожитностей, а навесні 1919 р. очолив створену при університеті Архівну комісію. Основна діяльність П.В. Клименка була спрямована на збереження покинутих і пограбованих архівів та бібліотек. Не зважаючи на важке фінансове становище, вдалося зберегти велику кількість документів, які складають на сьогодні основу архівних фондів Державного архіву Хмельницької області.

Джерела та література

1. *Нестуля О.О.* Біля витоків державної системи охорони пам'яток культури в Україні (доба Центральної Ради, гетьманщини, Директорії). – К.; Полтава, 1994. – 240 с.; *Він же.* Визвольні змагання українського народу і охорона пам'яток культури: 1917–1920 рр. – Полтава, 1993. – 90 с.; *Він же.* Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. – К., 1995. – Ч. 1: 1917 – середина 20-х рр. – 280 с.; *Він же.* Роль П.В. Клименка в організації охорони пам'яток Поділля за доби Директорії УНР // *Духовні витoki Поділля: творці історії краю.* – Хмельницький : Поділля, 1994.

- С. 307–309; Охорона пам'яток історії і культури в Україні (1917–1919 рр.): зб. док. і матер. / О.О. Нестуля (авт.-упоряд.) [та ін.] ; В.О. Горбик (відп. ред.). – К. : Ін-т істор. України, 2008. – 319 с.
2. *Петров М.Б.* П.В. Клименко – історик Поділля // *Духовні витоки Поділля: творчі історії краю.* – Хмельницький : Поділля, 1994. – С. 43–44.
 3. *Ляхоцький В.П.* Тільки книжка принесе волю українському народові... – К. : Вид-во ім. О. Теліги, 2000. – 664 с.
 4. *Дивний І.* Український історик Пилип Клименко (1887–1955): документальний біографічний нарис // *Наукові записки : зб. праць молодих вчених та аспірантів.* – К., 1996. – Т.1. – С. 356–385.
 5. *Матяш І.* Пилип Клименко: архівіст, учений, організатор науки // *Пам'ять століть.* – 2001. – №1 (27). – С. 123–124.
 6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО), ф. 2582, оп.1, спр. 182, арк. 10–11.
 7. *Петров М.Б.* Вказана праця. – С. 43.
 8. *Завальнюк О.М.* Кам'янець-Подільський державний український університет: основні результати діяльності // *Матеріали XIII Подільської історико-красознавчої конференції.* – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 405–409.
 9. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХО), ф. Р-582, оп. 1, спр. 93, арк. 17.
 10. Там само.
 11. *Ляхоцький В.П.* Вказана праця. – С. 229.
 12. ЦДАВО, ф. 3689, оп. 1, спр. 14, арк. 138–138 зв.
 13. Там само.
 14. Там само, арк. 32.
 15. *Нестуля О.О.* Визвольні змагання... – С. 72–73.
 16. Там само.
 17. ЦДАВО, ф. 3689, оп.1, спр. 6, арк. 28.
 18. Там само, арк. 18.
 19. Там само, арк. 20.
 20. Там само, арк. 21.
 21. *Завальнюк О.М.* Ю.Й. Сіцинський у 1917–1920 рр.: громадянсько-політичний, культурно-просвітній і науковий аспекти // *Поділля в житті, діяльності і творчості Юхима Сіцинського та Володимира Січинського: зб. матер. не реалізовану Міжн. наук.-красн. конф., присвяч. 150-річчю від дня народж. Ю. Сіцинського і 115-річчя від дня народж. В. Січинського.* – Кам'янець-Подільський : К-ПНУ ім. І. Огієнка, 2010. – С. 26; *Нестуля О.О.* Визвольні змагання... – С. 72–73; *Він же.* Доля церковної старовини... – С. 57–59; *Черняк В.В.* Леон Бялковський: польський академік з Поділля // *Матеріали XIII Подільської історико-красознавчої конференції.* – Кам'янець-Подільський : Абетка, 2010. – С. 629.
 22. *Нестуля О.О.* Доля церковної старовини... – С. 57–59.
 23. *Нестуля О.О.* Роль П.В. Клименка... – С. 308.
 24. ЦДАВО, ф. 3689, оп.1, спр. 6, арк. 27.
 25. Там само, арк. 46а зв.
 26. Там само, спр. 14, арк. 79.
 27. Там само.
 28. Там само, спр. 6, арк. 22.
 29. Там само, спр. 14, арк. 48.
 30. Там само.
 31. Там само, ф. 1072, оп.1, спр. 37, арк. 1.
 32. Там само, арк. 2.
 33. *Ляхоцький В.П.* Вказана праця. – С. 234.
 34. ЦДАВО, ф. 3689, оп.1, спр. 14, арк. 68.
 35. Там само, арк. 78.
 36. Там само, спр. 17, арк. 8.

37. Там само, спр. 14, арк. 81–83.
38. Там само, арк. 107, 112.
39. Там само, арк. 115–115 зв.
40. Там само, ф. 1131, оп.1, спр. 9, арк. 8; *Ляхоцький В.П.* Вказана праця. – С. 240.
41. ЦДАВО, ф. 1131, оп.1, спр. 46, арк. 5; *Ляхоцький В.П.* Вказана праця. – С. 240.
42. ЦДАВО, ф. 1131, оп.1, спр. 6, арк. 126; *Ляхоцький В.П.* Вказана праця. – С. 240–241.
43. ЦДАВО, ф. 3689, оп.1, спр. 14, арк. 133.

***Старенький И.А.* Памяткоохранительная деятельность П.В. Клименко в Подолье в 1918–1920 гг.**

В статье рассматривается памятничкоохранительная деятельность Пилипа Васильевича Клименка на Подолье, его участие в деятельности памятничкоохранительных организаций, роль в сохранении архивного наследия.

Ключевые слова: охрана памятников, Подолье, П.В. Клименко, Отдел охраны памятников старины и искусства, Украинская революция.

***Starenkiy I.O.* Monument protection activities of P.V. Klymenko in 1918-1920**

In the article protect of monument activity of Pylyp Klymenko is examined on Podillya, his participating in activity of protect of monument organizations, role in the maintenance of the archived inheritance.

Key words: protect of monument, Podillya, P.V. Klymenko, Department of guard of protect of monument antiquity and art, Ukrainian Revolution.

Подано до друку: 03.05.2012 р.